

DOI 10.51558/2490-3647.2023.8.3.135

UDK 811.131.1'27

Primljeno: 23. 08. 2023.

Pregledni rad

Review paper

Ana Lalić

O IZVORIMA GOVORNOG (ITALIJANSKOG) JEZIKA U HISTORIJSKOJ PERSPEKTIVI

U ovom radu istražujemo značaj korpusa u historijskoj pragmatiki. Od nastanka historijske pragmatike kao nauke pitanje odabira adekvatnog korpusa se nalazi u samom centru istraživanja. Problematika historijske pragmatike zahtijeva odabir korpusa koji vjerno odražava govorni jezik iz vremena u kojima ne postoje registrovani zvučni zapisi govornog jezika. U vezi s tim se istraživači suočavaju sa problemom odabira korpusa koji je neophodno pisan, ali bi morao odražavati karakteristike govora. Dakle, sintetiziramo pregled najčešće korištenih korpusa te analiziramo njihove prednosti i mane. Najprije se oslanjamo na istraživanja Giovannija Nencionija (1976) koji razlikuje govorni jezik u pravom smislu te riječi (*parlato parlato*), zapisani govorni jezik (*parlato scritto*) i recitovani govorni jezik (*parlato recitato*). Na osnovu njegovog istraživanja se ispostavlja da su neke od privilegovanih formi u historijskoj pragmatiki književna djela, pozorišni komadi, religijski spisi i transkripti govora. Stoga, u ovom radu ispitujemo prednosti i mane prethodno navedenih korpusa i analiziramo u kojoj su mjeri adekvatni za istraživanja u historijskoj pragmatiki. Istraživanje pokazuje da suštinski u potpunosti adekvatan korpus nije moguće naći. U konačnici, svaki od ovih korpusa pokazuje određene mane koje predstavljaju ograničenje za istraživača i nijedan se ne približava u potpunosti govornom jeziku već samo parcijalno.

Ključne riječi: historijska pragmatika; korpus, izvori; problem “loših podataka”; govorni jezik

1. UVOD

U ovom radu se bavimo jednim aspektom istraživanja u okviru historijske pragmatike, a radi se o problematici izbora adekvatnog korpusa. Izbor korpusa¹ je centralni problem historijske pragmatike koji je teško prevazići i ovim radom ćemo nastojati dati doprinos prevazilaženju tog problema. U radu ćemo izložiti osnovnu problematiku odabira korpusa u historijskoj pragmatiki te ćemo se koncentrisati na italijanski jezik. S tim ciljem smo ovaj rad podijelili u tri dijela: u prvom ćemo predstaviti problem „loših podataka“ i njegovu vezu sa historijskom pragmatikom, zatim u drugom obrazložimo kakvi mogu biti izvori govornog jezika u prošlosti, a u zadnjem dijelu nudimo neke od potencijalnih izbora na italijanskom jeziku.

2. HISTORIJSKA PRAGMATIKA I PROBLEM „LOŠIH PODATAKA“

Historijska pragmatika je nauka koja je još uvijek u nastajanju i koja u sebi obuhvata principe pragmatike i istorijske lingvistike (Jucker 2008). Taavitsainen i Fitzmaurice (2007) historijsku pragmatiku definišu kao nauku koja se koncentriše na upotrebu jezika u prošlosti i koja ispituje kako se stvara značenje; radi se o empirijskoj grani lingvistike koja se bavi autentičnom upotrebom jezika u prošlosti. Sa sociološke tačke gledišta historijska pragmatika je nauka koja nastoji shvatiti modele namjerne ljudske komunikacije (kako je definišu uslovi utvrđeni unutar društva) u prošlim vremenima, historijski razvoj tih modela i generalne principe potrebne za takav razvoj (Jucker 2008). Ipak, od samih početaka discipline raspravlja se o praktičnosti i ciljevima historijske pragmatike (Jucker 1994).

Historijska pragmatika nastaje unutar pragmatike pod impulsom koji su dali anglisti Andreas H. Jucker i Andreas Jacobs (1995), a u posljednje tri decenije se pomjerila sa marginalizovane ka središnjoj poziciji (Taavitsainen & Jucker 2010). Uzimajući u obzir da se disciplina po prvi put pojavila zahvaljujući anglistima, činjenica da se najveći broj istraživanja u oblasti bavi engleskim jezikom nije iznenađujuća. Ipak, to ne znači da istraživanja u vezi sa dijahronijskim razvojem pragmatike u drugim jezicima, a naročito evropskim, nisu dala značajan doprinos.

---

1. Iako u savremenoj lingvistici postoji tendencija da se „korpusom“ nazivaju velike skupine tekstova podložne digitalnoj analizi, mi u radu koristimo taj termin sa značenjem „tekst koji se analizira“ (Definition of a corpus, n. d.).

Refokalizaciju na pragmatičku stranu upotrebe jezika dugujemo istraživanjima iz sedamdesetih godina XX stoljeća (Taavitsainen & Jucker 2010). Zapravo, fonologija, morfologija, sintaksa i semantika gube svoje privilegovano mjesto u lingvističkim istraživanjima, a pragmatička strana jezika se počinje smatrati podjednako važnom kao i druge oblasti, a možda čak i važnijom od njih zato što studije o strukturi jezika moraju uzeti u obzir stvarnu upotrebu jezika u kontekstu i moguće interpretacije (ibid.). Još jedan faktor koji pomaže nastanku historijske pragmatike je izdvajanje heterogenosti jezika u odnosu na homogenost što znači da su studije o jezičkoj varijaciji uvijek podložne na više podražaja (ibid.). Takav novi fokus zapravo pokazuje da se jezik pročava kao „dijahronijski, društveni i dinamički sistem, a ne samo kao sinhroničan i statičan“ (Taavitsainen & Jucker 2010: 4). Na ovakvoj osnovi nastaje historijska pragmatika devedestih godina.

Sve do ranih devedesetih godina XX stoljeća činilo se nemogućim pomiriti pragmatiku sa historijskom lingvistikom zato što je historijska lingvistika zasnovana na filološkoj analizi pisanih tekstova i prevashodno književnih tekstova, dok je pragmatika većinski bila posvećena analizi spontane interakcije koja se odvija licem u lice (Jucker 2008). Opšte je prihvaćeno da se pragmatika bavi živim i govornim jezikom što podrazumijeva da se istraživanja zasnivaju na korpusima sastavljenim od prirodne i izgovorene građe. Dalje, historijska pragmatika se mora oslanjati na pisane korpusne u nedostatku podataka spontane jezičke produkcije iz prošlosti. Labov (1994) ovaj problem odabira korpusa naziva problemom „loših podataka“ (it. *dati errati*; eng. *bad data*).

Labov (1994) izdvaja probleme upotrebe pisanih tekstova kao korpusa u historijskoj pragmatiki. Kreće od pretpostavke da pisani tekstovi slučajno preživljavaju zahvaljujući mješavini historijskih događaja i slučajnosti. Uz to, jezik tih tekstova se najvjerojatnije razlikuje od govornog jezika pisaca koji su, moguće, pokušavali približiti pisanu produkciju jezičkoj normi tog vremena. Stoga su mnogi tekstovi puni hiperkorektnih formi, mješavina dijalekata i pravopisnih grešaka. Još jedan problem proizilazi iz činjenice da nerijetko znamo veoma malo i o društvenom položaju pisca kao i o društvenoj strukturi zajednice. Konačno, iako možemo poznavati napisani sadržaj, obično ne možemo zaključiti šta je čitalac iz tog vremena mogao razumjeti. Zbog svih tih problema, historijska pragmatika predstavlja „vještinu upotrebe loših podataka“ (Labov 1994: 11).

Ovaj problem je centralni problem i mnogih istraživanja nakon Labova (1994). Prvo historijsko-pragmatičko istraživanje u pravom smislu te riječi Jacobsa i Juckera (1995) se bavi problemom izvora govornog jezika u prošlosti. Njime su se bavili

Culpeper i Kytö (2000), Jucker (2000, 2008), Nevalainen i Raumolin-Brunberg (1995) kao i Taavitsainen i Fitzmaurice (2007). Na osnovu ovih istraživanja se mogu izdvojiti dva rješenja za problem loših podataka: 1. Izabrati korpus koji na najvjerodostojniji način predstavlja govorni jezik iz vremena koje istražujemo; 2. Smatrati da i pisani jezik ima komunikativne ciljeve i da zbog toga zaslužuje da bude predmet studija pragmatičkih istraživanja (Taavitsainen & Jucker 2010).

Dalje, Jucker (2008) predlaže tri aspekta zahvaljujući kojima se ima pristup korpusima. Prvi aspekt je promjena u shvatanju dihotomije između pisanog i govornog jezika. Drugi aspekt podrazumijeva da se pisani tekstovi smatraju samostalnim komunikativnim činovima koje autor proizvodi sa specifičnim ciljevima i specifičnom publikom na umu. Treći aspekt predstavlja udaljavanje od uopštenog opisa jezika i približavanje specifičnim varijetetima.²

3. IZVORI GOVORNOG JEZIKA

Izbor korpusa se izdvaja kao ključno pitanje historijske pragmatike. U centru problema se nalazi izbor odgovarajućeg pisanog korpusa na koji se, kao što je već primijećeno, moramo oslanjati. Zbog lake dostupnosti prvi materijali na kojima su rađena istraživanja bila su književna djela. Salmon (1965) opravdava upotrebu pozorišnih i drugih književnih djela zato što ih smatra jednim izvorima govornog jezika iz prošlosti, dok Brown i Gilman (1989) tvrde da ne postoji nijedan drugi adekvatan izvor.

Culpeper i Kytö (1999, 2000, 2006, 2010) su dali veliki doprinos odabiru korpusa. Budući da je nemoguće odrediti koja se pisana forma najviše približava govornom jeziku, predlažu da se opozicija pisani/govorni jezik smatra skalom i razlikuju tekstove na osnovu nivoa oralnosti koji pokazuju. Ti tekstovi su povezani sa govornim jezikom (ing. *speech related*) i mogu se podijeliti u tri kategorije (Culpeper & Kytö 2010: 17):

1. slični govornom jeziku (it. *simili al parlato*; eng. *speech like*);
2. zasnovani na govornom jeziku (it. *basati sul parlato*; eng. *speech based*);
3. simuliraju govorni jezik (it. *simulanti il parlato*; eng. *speech purposed*).

---

2. Na primjer, Shakespeareov jezik se ne analizira u historijsko-pragmatičkoj dimenziji zato što bi predstavljao aproksimaciju govornog engleskog jezika iz elizabetanskog perioda nego zbog svoje intrinzičke vrijednosti (Jucker 2008). U sličnom ključu Sell (2000, 2001) analizira fenomen književnosti kao komunikativnog čina između autora i čitalaca.

Prvoj kategoriji pripada privatna korespondencija koja, iako za cilj ima direktnu komunikaciju, ne predstavlja razgovor licem u lice i zbog toga pokazuje drugačije karakteristike u odnosu na govorni jezik. Drugoj pripadaju transkripti koji sačinjavaju direktan zapis govora, ali ne mogu garantovati tačnost izgovorenih riječi. Konačno, trećoj kategoriji pripadaju fitkivni tekstovi koji simuliraju razgovor ili govor kao što su dijalozi u književnim djelima ili pozorišni komadi.

Privilegovano mjesto u analizi književne građe zauzimaju pozorišni tekstovi koji mimetizuju govor vjernije od drugih tekstova (Mazzon 2003; Fitzmaurice 2010). Još jedno opravdanje za upotrebu pisanih tekstova možemo pronaći u činjenici da oni predstavljaju i samostalne komunikativne činove sa vlastitim pravilima i konvencijama koji se razlikuju od svakodnevnog govora (Jucker 2008).³ Ipak, Jacobs i Jucker (1995) su mišljenja da pisana dokumentacija zasnovana na govoru vjernije odražava govorni jezik nego književna djela. Dakle, prirodno je da se historijska pragmatika služila i nastavlja da se služi epistolografijom, propovijedima, simuliranim dijalozima i sudskim presudama (Paternoster 2015). Ipak, iako se ovi tekstovi približavaju govornom jeziku, postoji gradacija blizine, što znači da lično pismo i pedagoški dijalog ne pokazuju isti nivo oralnosti (ibid.). Pored pisane korespondencije, jedna forma koju možemo izdvojiti da posebno pogoduje prevazilaženju problema izbora korpusa je testament. Jedan od razloga za to je što su testamenti formulski i njihova fiksna struktura ne dopušta subjektivne interpretacije. Dalje, posebni su po tome što su performativnog karaktera (Visconti 2009), ali su i monološke prirode jer se ne uspostavlja komunikativni odnos između dva govornika i nije predviđen odgovor primaoca poruke (Jucker 2000). Neki autori (npr. Kurzon 1986; Bach 1995; Visconti 2009; Nakaš 2010; Tollerton 2011; Lovrić Jović 2006, 2013) stoga biraju upravo testamente za primarni korpus hipotezirajući da oni predstavljaju živi jezik. U ovim tekstovima, za razliku od književnih djela, autor nije ograničen stilskim zahtjevima i može se izraziti upotrebljavajući autentični jezik (Bartoli 2000, Lovrić Jović 2006).

4. PRIMJERI IZVORA NA ITALIJANSKOM JEZIKU

Ako uzmemo u obzir da prvi snimci italijanskog jezika datiraju iz 1902. godine (Serianni 2015), jasno je da se istraživanja govornog jezika u dijahronijskoj perspektivi moraju oslanjati na pisanu građu. Ipak, i unutar italijanske lingvistike se

---

3. Npr. Busse (2002, 2003) na osnovu Shakespeareovih djela definiše fenomen društvene gramatike koja predstavlja društvene konvencije koje autor koristi, ali prilagodene na taj način da ispunjavaju dramatsku ulogu.

ustalilo mišljenje da pisani i govorni jezik ne moraju biti dva u potpunosti odvojena binarna pola podjele jezičke aktivnosti, već da između njih postoji cijeli kontinuum tekstova koji se u većoj ili manjoj mjeri približavaju govornom jeziku i omogućavaju nam, barem, kratkotrajne uvide u govorni jezik kroz historiju (ibid.).⁴ U vezi s tom idejom, podjelju jezika možemo zamisliti na sljedeći način (Nencioni 1976):

- govorni jezik u pravom smislu te riječi (*parlato parlato*);
- zapisani govorni jezik (*parlato scritto*);
- recitovani govorni jezik (*parlato recitato*).

Zapravo, zapisani govorni jezik predstavlja sve one tekstove i pisanu građu koja, iako zapisana, pokazuje elemente govornog jezika. Dalja istraživanja su zapisani govorni jezik podijelila na tri potkategorije: zapisani, recitovani i transkribirani govorni jezik (Serianni 2015). U zapisani govorni jezik možemo uvrstiti manifestacije govornog jezika u književnosti, recitovani govorni jezik su svi oni zapisani tekstovi čija je svrha da se izvedu na pozornici ili filmu i televiziji, dok transkribirani govorni jezik predstavlja transkripciju stvarnog govora za koju možemo pretpostaviti da odražava karakteristike govora osobe čije se riječi zapisuju. U nastavku ćemo objasniti osnovne karakteristike svake od ovih kategorija te ponuditi i neke primjere građe.

4.1. Zapisani govorni jezik

Budući da ćemo se pozorišnim tekstovima baviti kao recitovanim jezikom, u ovom dijelu ćemo se posvetiti manifestacijama govornog jezika u prozi i poeziji. Generalno je prihvaćeno da pozorišni tekstovi najviše mimitizuju govorni jezik, poezija najmanje, a da proza zauzima međuprostor i da može vjerno opisati govorni jezik (Serianni 2015). Zbog ograničenja prostora primjere iz proznih djela nećemo nuditi, međutim, pokazat ćemo da i poezija može upotrijebiti određene mehanizme govornog jezika. Naravno, nije nam cilj da predstavimo sve primjere govornog jezika u poeziji već samo da ukažemo na neke pojave.

Prvi primjer koji ćemo prokomentarisati je iz pjesme *Le due strade* pjesnika Guida Gozzana iz 1903. godine.

---

4. Budući da su vrste tekstova u kojima se mogu primijetiti osobnosti govornog jezika tema našeg rada, nećemo se baviti već sastavljenim digitalnim korpusima italijanskog jezika koji, svakako, mogu poslužiti kao jedan od izvora dostupne građe na osnovu koje se može analizirati govorni jezik u korpusno-lingvističkom ključu u pravom smislu te riječi (v. Kytö 2011; Taavitsainen, Jucker & Tuominen 2014).

- (1) Ci venne incontro; scese. «Signora! Sono Grazia!» sorrise nella grazia dell'abito scozzese. «Graziella, la bambina?» – «Mi riconosce ancora?» «Ma certo!» E la Signora baciò la Signorina. «La piccola Graziella! Diciott'anni? Di già? La Mamma come sta? E ti sei fatta bella! La piccola Graziella, così cattiva e ingorda!...» «Signora, si ricorda quelli anni?» – «E così bella vai senza cavalieri in bicicletta?» – «Vede...» «Ci segui un tratto a piede?» – «Signora, volentieri...» «Ah! ti presento, aspetta, l'Avvocato, un amico caro di mio marito... Dagli la bicicletta» (Gozzano 2013: 89).

Ovaj odlomak ćemo analizirati oslanjajući se na interpretaciju Luce Seriannija (2015: 1). Serianni ističe da su replike gospođe i Grazije modulirane tako da liče na pravi razgovor. Naime, pravilno su upotrijebljeni alokutivi – Grazia persira gospođu, dok se gospođa Graziji obraća sa ti. Istovremeno, gospođa se djevojci obraća deminutivom njenog imena *Graziella*. Dalje, gospođa upotrebljava truizme (it. *Diciott'anni? Di già?*; bos. *Osamnaest ti je godina? Zar već?*), kao i društveno prigodna čavrljanja (it. *La mamma come sta?*; bos. *A kako ti je mama?*). Upotrebljava i konektore (it. *Ah! ti presento, aspetta, l'Avvocato*; bos. *Ah, upoznat ću te sa, sačekaj, advokatom*), formule pozdrava koji su tipični za prozu, a ne za poeziju (it. *Signora! Arrivederla!*; bos. *Gospođo! Doviđenja!*). Slične su i afirmativne formule karakteristične za govorni jezik, a ne za pisani (it. *Ma certo!*; bos. *Ma naravno!*).

Ipak, karakteristike govornog jezika možemo naći i u starijoj italijanskoj književnosti, a kao ilustrativne primjere ćemo uzeti replike iz Danteove *Božanstvene komedije* i Tassovog *Oslobođenog Jeruzalema*. Prvi primjer koji ćemo prokomentarisati je iz Danteovog Pakla:

- (2) *Siete voi qui, ser Brunetto? (Inferno, XV, v. 30)*

Dante na svom putovanju kroz pakao sreće Brunetta Latinija i upućuje mu fatičko pitanje kako bi izrazio svoje čuđenje što je učitelja sreo u paklu (Serianni 2015). Radi se o pitanju tipičnom za govorni jezik na koje ne očekujemo odgovor ili o pitanju na koje je odgovor očigledan.

I sljedeći primjer smo uzeli iz *Božanstvene komedije*, ali ovaj put iz *Čistilišta*:

- (3) *Dante, perché Virgilio se ne vada, / non pičbanger anco, non piangere ancora; / ché pianger ti convien per altra spada. (Paradiso, XXX, v. 55-57)*

Radi se o riječima koje Beatrice upućuje Danteu nakon što se Dante ražalostio što ga je napustio Vergilije. Zapravo, ovaj odlomak dantistima predstavlja priličnu teškoću za analizu (Serianni 2015). Upravo je leksema *anco* problematičan dio koji

je podložan raznim interpretacijama. Jedno od mogućih rješenja njenog značenja je ponudio Gianfranco Contini (1970:) koji predlaže da se *anco* čita kao onomatopeja uzdaha ili jecaja. Ukoliko je Contini u pravu, to znači da Dante u *Komediji* vjerno predstavlja i vanjezičke realije govornog jezika.

Zadnji stihovi koje analiziramo su iz Tassovog *Oslobođenog Jeruzalema*:

- (4) *Amico, hai vinto: io ti perdon... perdona / tu ancora, al corpo no, che nulla pave /.../* (Tasso 2013: 390)

Radi se o zadnjim trenucima života ratnice Clorinde. Za razliku od apokope u prvom licu jednine prezenta glagola *essere* (*sono/son*), apokopa na kraju glagola *perdon* nije uobičajena i može se smatrati i nezgrapnom. Serianni (2015) tu pojavu interpretira kao ilustraciju nedostatka snage žene koja je na rubu smrti.⁵

Naravno, možemo postaviti pitanje nedostataka književnih korpusa. Jedno od najvećih ograničenja književnih korpusa je što oni, ipak, predstavljaju umjetničku interpretaciju govora i kao takvi ne moraju vjerno odražavati govor vremena u kojem su nastali. Naravno, mi smo u navedenim primjerima uspjeli ponuditi određene karakteristike govornog jezika i u poeziji, ali to ne mijenja činjenicu da su takvi primjeri u jeziku poezije rijetki i predstavljaju radije izuzetak nego pravilo.

4.2. Recitovani govorni jezik

Uopšteno govoreći, pozorišni tekstovi najvjernije odražavaju italijanski govorni jezik. Luca D'Onghia (2014) ističe da su razlozi za to u samoj prirodi pozorišta koje predstavlja simulaciju prirodnog dijaloga kao i u činjenici da italijansko pozorište, za razliku od proze i poezije, nema uzora u književnosti iz četrnaestog stoljeća. Samim time, pozorište se moglo slobodno razvijati i autori su mogli eksperimentisati u jeziku. Pored toga, pozorišni tekstovi ukazuju i na vanjezičke realije koje utiču na govorni jezik tako što ih opisuju bilo u prologu bilo u didaskalijama (Serianni 2015).

Bilo bi nemoguće nabrojati sve primjere govornog jezika italijanskih dramskih spisatelja pa ćemo se samo ukratko osvrnuti na doprinos Carla Goldonija italijanskom govornom jeziku. Zapravo, Goldoni je prvi zapisao mnoge frazeološke izraze govornog italijanskog jezika i u njegovim djelima nalazimo njihov prvi pisani trag⁶.

5. I sam Tasso se pokajao za upotrebu apokope i u revidiranoj verziji epa pod nazivom *Gerusalemme conquistata* isti stih glasi *perdono io* (Tasso 2013: 404).
6. Pored frazeoloških izraza koje je Goldoni zapisao, njegov jezik karakteriše upotreba dijalekata kao i izraza specifičnih za društveno porijeklo lika (Folena 1958).

(Rossi 2010; Serianni 2015). Nabrojat ćemo samo neke:

- *averne abbastanza* – dosta mi je svega;⁷
- *chiudere un occhio* – progledati kroz prste;
- *essere alle solite* – sve je po starom;
- *non fa niente* – nije bitno;
- *pezzo grosso* – bitna zvjerka;
- *prendere la mano* – oteti se kontroli;
- *volerci poco* – lako je, malo je potrebno;
- *chiaro e tondo* – jasno, precizno;
- *da un momento all'altro* – jako brzo, skoro istovremeno;
- *una volta o l'altra* – prije ili kasnije;
- *non poter soffrire* – ne podnositi nekoga ili nešto;
- *basta così* – dosta je;
- *dove hai la testa* – gdje ti je glava;
- *un cavolo* kao komplement negacije – *Non ci penso un ca cavolo* iz *La favola de' tre gobbi* (Rossi 2010: 144)
- *essere fritto* – biti gotov;
- *l'occasione fa l'uomo ladro* – prilika čini lopova;
- *imprinciparsi* – udati se za princa.

Ukoliko se istraživač mora oslanjati na pisane podatke, možemo tvrditi da mu pozorišni komadi daju najbolju osnovu upravo zato što takvi tekstovi nastoje mimetizirati govor. Ipak, kao što je slučaj i sa govornim jezikom u prozi i poeziji, kao istraživači nikada ne možemo biti sigurni da li zapisani jezik zaista pripada govornom nivou jezika ili se radi o autorovoj interpretaciji ili želji da postigne određeni efekat.

4.3. Transkribirani govorni jezik

Transkribirani govorni jezik predstavlja transkripciju stvarnog govora neke osobe u trenucima kada je potrebno vjerno prenijeti njene riječi na papir. Ova vrsta građe pokazuje najviše varijacija od svih do sada prikazanih izvora. Možemo ga podijeliti na svjedočanstva iz pravnog jezika, tekstove religijskog karaktera i tekstove političkog karaktera.

---

7. Prijevodi izraza i frazema su naši.

4.3.1. Tekstovi pravnog jezika

Najprije ćemo obratiti pažnju na tekstove pravnog jezika. Nemoguće je govoriti o izvorima govornog italijanskog jezika i pravnom registru a da ne spomenemo *Il placito campano*⁸:

- (5) *Sao ko kelle terre, per kelle fini que ki contene, trenta anni le possette parte Sancti Benedicti* (iz Marazzini 2006: 36).

Pored ovog, vjerovatno najpoznatijeg, primjera govornog italijanskog jezika u historiji, primjere govornog jezika u pravnim tekstovima možemo naći u arhivima u svjedočenjima gdje su doslovce prenesene riječi svjedoka na narodnom jeziku. Najčešće se radi o suđenjima za uvredu i uvredljive riječi su doslovno prenesene (Serianni 2015: 140). Mi ćemo navesti dva primjera takve građe:

- (6) *Tu sè pappatore leccone, robbatore, furo, traditore e compratore di officii* (arhiv u Luki, iz: Serianni 2015: 140).

Radi se o nizu upućenih uvreda: ti si prevarant, kradljivac, lopov, izdajica i daješ mito. Teško je zamisliti da u sudskom zapisu slična rečenica može biti produkt autora i radi se o dokazu za zločin koji je svjedok prenio (Serianni 2015). Drugi odlomak je iz klevetničkog natpisa okačenog na rimskoj krčmi 16. jula 1621. godine:

- (7) “Francesco Riccio, beccaccio, vituperoso, infame, non la credi, Ruffiano mancia potte, nella tua bettola se concludono tutti li Ruffianeggi, tutti li tradimenti, tutte le furbarie del rione, spionaccio: questa Berardinaccia tua moglie puttana vecchia e Ruffiana chiama assieme con te la frusta briconaccio [...]” (iz Serianni 2015: 141).

Cijeli odlomak obiluje vulgarizmima i pejorativnim izrazima koji su karakteristični za govorni jezik. Neki od njih su *beccaccio* sa značenjem rogonja; *vituperoso* što znači bijedan; *potta*, vulgarizam za ženski spolni organ; kao i opsesivna upotreba pejorativnog sufiksa *-accio* i *-accia* (Serianni 2015: 141).

---

8. *Il Placito campano* je poznat i kao rodni list italijanskog jezika. Radi se o prvoj atestaciji vulgarnog italijanskog jezika koja donosi svjedočanstva o sporu o granicama benediktinskog samostana. Ostatak dokumenta je napisan na latinskom jeziku, a samo svjedočanstvo o granicama na vulgarnom čime je data bespogovorna atestacija da su autori dokumenta bili svjesni da se italijanski jezik razlikuje od latinskog (Marazzini 2006: 35).

4.3.2. Tekstovi religijskog karaktera

Što se tiče primjera govornog jezika u tekstovima religijskog karaktera, u njih možemo uvrstiti homelije pisane na narodnom jeziku kao i vizionarsko žensko pismo (Serianni 2015). Prokomentarisat ćemo jedan primjer, propovijed svetog Bernardina:

- (8) “E però a tutti voi vi dico: non allargate le vostre mani a opera di sangue; non allargate, ma più tosto perdonate, perdonate! O, a chi dico io, perdonate? Io dico a te – A chi? – A te. A chi dico io? A colui e a colui e a colui. – A chi? A quello e a quell’altro, e non voliate succhiare el sangue l’uno dell’altro. [...] Costoro i quali vanno così detraendo e volendo occultare loro medesimi, si possono assimigliare alla ranocchia. Sai come fa la ranocchia? La ranocchia fa: «Qua, qua, qua, qua!». Io vi so’ già ito quando elleno dicono pure «qua, qua!»; e gionto ch’io so’ alla fossa dove elle so’, e come io so’ ine, subito elleno fuggono sotto, e niuna fa più motto. Così fa lo infamatore; ché quando elli vuole infamare, elli usa quello dire «qua, qua, qua!». Colui che si sente chiamare, va là oltre: «Eccomi qua, che è?».
Non è più nulla.” (iz Serianni 2015: 142).

Karakteristike govornog jezika i u ovom odlomku ćemo analizirati uz pomoć Seriannijevih tumačenja (2015). Cijeli odlomak vjerno odražava karakteristike govornog jezika iz Sijene. Radi se o formama *voliate* (standardni italijanski jezik preferira formu *vogliate*), *gionto* umjesto *giunto*, određeni član *el*. Kao još jednu karakteristiku govornog jezika možemo izdvojiti i imperativ napravljen uz pomoć glagola *volere* (*non voliate succhiare*) po latinskom modelu *nolite* + infinitiv umjesto *non* + infinitiv. Što se tiče leksičkih karakteristika sijenskog govora, možemo izdvojiti glagol *detraendo* u značenju *klevetati* upotrijebljen umjesto rasprostranjenijeg *calunniando*. Za govorni jezik je karakteristična i prekomjerna upotreba zamjenica *A tutti voi vi dico* jer bi bilo dovoljno upotrijebiti ili zamjenicu *voi* ili *vi*. U odlomku također možemo izdvojiti i neke vanjezičke realije koje odražavaju govorni jezik. Mislimo prvenstveno na niz upitnih rečenica na početku *A chi? – A te* itd. nakon kojih možemo zamisliti propovijednika koji upire prstom u pojedinačne vjernike. Zadnja karakteristika govornog jezika koju izdvajamo je upotreba onomatopeja *Qua, qua, qua, qua!* koje opisuju kreketanje žaba.

4.3.3. Politički tekstovi

Zadnja vrsta tekstova koje ćemo razmatrati su politički tekstovi. U kontekstu italijanske lingvistike najčešće se uzimaju u obzir usmene izjave iz Firence tokom XVI stoljeća kada je postojao običaj da se zapisuju izjave zvaničnika tokom sjednica

Republike (Serianni 2015). Ipak, ovi tekstovi ne pokazuju mnogo karakteristika govornog jezika i one su ograničene na deikse (ibid.). Možemo navesti sljedeći primjer koji je 1505. godine zapisao Biagio Buonaccorsi:

(9) *.../ che sendo di nuovo chiamati in su la medesima proposta di hiersera, pareva loro farne questa resolution /.../* (iz Serianni 2015: 144)

Serianni (2015: 144) kao primjer govornog jezika izdvaja prilog *hiersera* (bos. sinoć) zato što on pripada samo horizontu govornika na toj sjednici u tačno određenom trenutku. Ipak, Serianni ističe da je najveći dio karakteristika govornog jezika, kao što su poštapalice ili suvišna upotreba zamjenica, izostavljen u procesu zapisivanja govora i izjava (ibid.).

Dakle, moguće je izdvojiti osobenosti govornog jezika u transkriptima. Kao glavni nedostatak transkripta bismo izdvojili mogućnost ljudske greške. Naime, pogotovo ako se radi o grafiji, teško je zaključiti da li se radi o određenoj karakteristici govornog jezika ili o omašci autora. Kao još jedan nedostatak možemo izdvojiti težu dostupnost građe jer pristup materijalu zahtijeva rad u arhivima kao i transkripciju.

5. ZAKLJUČAK

U ovom radu smo predstavili najbitnija istraživanja o korpusima u historijskoj lingvistici. Opisali smo problem „loših podataka“ i napravili vezu između tog fenomena i historijske pragmatike. Također smo dali pregled istraživanja o mogućnostima prevazilaženja problema loših podataka i o određenim privilegovanim korpusima u historijskoj pragmatici. U nastavku smo dali primjere pisane građe na italijanskom jeziku u kojoj smo bili u prilici izdvojiti karakteristike govornog jezika. Radi se o pjesmi *Le due strade*, određenim odlomcima iz *Božanstvene komedije* i *Oslobođenog Jeruzalema* gdje smo izdvojili primjere govornog jezika u poetskoj građi. U nastavku smo ponudili nekoliko primjera doprinosa Carla Goldonija italijanskom govornom jeziku. Konačno, analizirali smo transkripte propovijedi svetog Bernarda, transkripte uvreda kao i jedan primjer iz političkog govora. U svim vrstama građe smo bili u mogućnosti ukazati na osobenosti govornog jezika prisutne u tekstu, ali smo ukazali i na nedostatke ponuđene građe.

Jedan od zaključaka ovog rada može biti da je u potpunosti odgovarajući korpus nemoguće naći i da se istraživači u oblasti historijske pragmatike moraju oslanjati na aproksimativne korpusne i surogate jer čak i najprivilegovanija građa pokazuje određene nedostatke zbog kojih ne možemo reći da se radi o pravoj slici govornog

jezika. Dakle, historijska pragmatika zaista predstavlja, kako je to mislio i Labov, „vještina upotrebe loših podataka“ (1994: 11) sa ciljem najpribližnije mogućeg određivanja karakteristika govornog jezika iz prošlosti.

LITERATURA

1. Alighieri, Dante (2000), *La divina commedia*, UTET, Torino
2. Bartoli, Matteo G. (2000), *Il Dalmatico*, Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani S.p.a., Roma
3. Brown, Roger, Albert Gilman (1989), "Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies", *Language in Society*, 18, 159–212.
4. Bach, Ulrich (1995), "Wills and Will-Making in the 16th and 17th Century England: Some Pragmatic Aspects", u: Andreas H. Jucker (ur.), *Historical Pragmatics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 125-144.
5. Busse, Ulrich (2002), *Linguistic variation in the Shakespeare Corpus. Morpho-syntactic variability of second person pronouns*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam
6. Busse, Ulrich (2003), "The co-occurrence of nominal and pronominal address forms in the Shakespeare Corpus: Who says thou or you to whom?", u: Irma Taavitsainen, Andreas H. Jucker (ur.), *Diachronic Perspectives on Address Term Systems*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 193-221.
7. Contini, Gianfranco (1970), *Varianti e altra linguistica. Una raccolta di saggi (1938-1968)*, Einaudi, Torino
8. Culpeper, Jonathan, Merja Kytö (1999), "Modifying pragmatic force: hedges in a corpus of early modern English dialogues", u: Andreas H. Jucker, et al. (ur.), *Historical Dialogue Analysis*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 293-312.
9. Culpeper, Jonathan, Merja Kytö (2000), "Data in historical pragmatics: Spoken interaction (re)cast as writing", *Journal of Historical Pragmatics*, 1(2), 175-199.
10. Culpeper, Jonathan, Merja Kytö (2006), "'Good, good indeed, the best that ere I heard': Exploring lexical repetitions in the Corpus of English Dialogues 1560-1760", u: Irma Taavitsainen et al. (ur.), *Dialogic Language Use / Dimensions du dialogisme / Dialogischer Sprachgebrauch, Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki, Vol. 66*, Société Néophilologique, Helsinki, 69-85.

11. Culpeper, Jonathan, Merja Kytö (2010), *Early Modern English Dialogues: Spoken Interaction as Writing*, Cambridge University Press, Cambridge
12. D'Onghia, Luca (2014), "Drammaturgia", u: Giuseppe Antonelli, Matteo Motolese, Lorenzo Tomasin (ur.), *Storia dell'italiano scritto: II. Prosa letteraria*, Carocci, Roma, 153-202.
13. Definition of a corpus (n. d.), Lancaster University,
<https://www.lancaster.ac.uk/fss/courses/ling/corpus/Corpus2/2DEFIN.HTM>
(pristupljeno: 04. 10. 2023)
14. Fitzmaurice, Susan (2010), "Literary discourse", u: Andreas H. Jucker, Irma Taavitsainen (ur.), *Historical Pragmatics*, 679-704, Mouton de Gruyter, Berlin
15. Folena, Gianfranco (1958), "L'esperienza linguistica di Carlo Goldoni", *Lettere Italiane*, 10, 21-54.
16. Gozzano, Guido (2013), *Opere*, UTET, Torino
17. Jacobs, Andreas, Andreas H. Jucker (1995), "The Historical Perspective in Pragmatics", u: Andreas H. Jucker (ur.), *Historical Pragmatics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 3-33.
18. Jucker, Andreas H. (1994), "The feasibility of historical pragmatics", *Journal of Pragmatics*, 22, 533-536.
19. Jucker, Andreas H. (2000), "English historical pragmatics: Problems of data and methodology", u: Gabriella di Martino, Maria Lima (ur.), *English diachronic pragmatics*, CUEN, Napoli, 17-55.
20. Jucker, Andreas H. (2008), "Historical pragmatics", *Language and Linguistics Compass*, 2(5), 894-906.
21. Kurzon, Dennis (1986), *It is hereby performed... Explorations in legal speech acts*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam
22. Kytö, Merja (2011), "Corpora and historical linguistics", *Revista Brasileira de Linguística Aplicada*, 11(2), 417-457.
23. Labov, William (1994), *Principles of Language Change. Volume 1: Internal Factors*, Blackwell, Oxford
24. Lovrić Jović, Ivana (2006), "Fonološka adaptacija talijanizama u dubrovačkim oporukama iz 17. i 18. stoljeća", *Filologija*, 32(1), 173-192.
25. Lovrić Jović, Ivana (2013), "Dubrovačke ćirilične oporuke iz 17. i 18. stoljeća", *Filologija*, 63, 131-149.
26. Marazzini, Claudio (2006), *La storia della lingua italiana attraverso i testi*, Il Mulino, Bologna
27. Mazzon, Gabriella (2003), "Pronouns and nominal address in Shakespearean

- English: A socio-affective marking system in transition”, u: Irma Taavitsainen, Andreas H. Jucker, (ur.), *Diachronic Perspectives on Address Term Systems*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 223-249.
28. Nakaš, Lejla (2010), *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Slavistički komitet, Sarajevo
29. Nencioni, Giovanni (1976), “Parlato-parlato, parlato-scritto, parlato-recitato”, *Strumenti critici*, 29, 126-179.
30. Nevalainen, Terttu, Helena Raumolin-Brunberg (1995), “Constraints on politeness: The pragmatics of address formulae in Early English correspondence”, u: Andreas H. Jucker, (ur.), *Historical Pragmatics: Pragmatic developments in the history of English*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 541-601.
31. Paternoster, Annick (2015), *Cortesi e scortesi. Percorsi di pragmatica storica da Castiglione a Collodi*, Carocci, Roma
32. Rossi, Fabio (2010), “L’eredità linguistica lasciata da Goldoni al melodramma primottocentesco”, u: Reto Müller, Albert Gier (ur.), *Rossini und das Libretto*, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig, 139-157.
33. Salmon, Vivian (1965), “Sentence structures in colloquial Shakespearian English”, *Transactions of the Philological Society*, 64, 105-140.
34. Sell, Roger D. (2000), *Literature as communication*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam
35. Sell, Roger D. (2001), “Historical but non-determinist pragmatics of literary communication”, *Journal of Historical Pragmatics*, 2(1), 1-32.
36. Serianni, Luca (2015), *Prima lezione di storia della lingua italiana*, Laterza, Bari
37. Taavitsainen, Irma, Andreas H. Jucker (2010), “Trends and developments in historical pragmatics”, u: Andreas H. Jucker, Irma Taavitsainen (ur.), *Historical Pragmatics*, 3-30, Mouton de Gruyter, Berlin
38. Taavitsainen, Irma, Andreas H. Jucker, Jukka Tuominen (ur.) (2014), *Diachronic Corpus Pragmatics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam
39. Taavitsainen, Irma, Susan Fitzmaurice (2007), “Historical pragmatics: What it is and how to do it”, u: Susan Fitzmaurice, Irma Taavitsainen (ur.), *Methods in Historical Pragmatics*, Mouton de Gruyter, Berlin, 11-36.
40. Tasso, Torquato (2013), *Il Gerusalemme. Gerusalemme liberata. Gerusalemme conquistata*, UTET, Torino

41. Tollerton, Linda (2011), *Wills and Will-Making in Anglo-Saxon England*, York Medieval Press, Suffolk
42. Visconti, Jacqueline (2009), "Speech Acts in Legal Language: Introduction", *Journal of Pragmatics* 41, 393-400.

ON THE SOURCES OF SPOKEN (ITALIAN) LANGUAGE IN A HISTORICAL PERSPECTIVE

Summary

In this paper, we research the importance of corpora in historical pragmatics. From the origins of historical pragmatics as a science the question of choosing an appropriate corpus has been in the center of attention. The problematics of historical pragmatics demand a corpus that reflects faithfully the spoken language. However, such registered sources do not exist. Thus, researchers face problems when choosing corpora that have to be written but also reflect speech. That is why we synthesize a review of often-used corpora and we present their advantages and disadvantages. We apply the theory of Giovanni Nencioni (1976) that differs between the spoken language in the true meaning of the word (*parlato parlato*), written spoken language (*parlato scritto*), and recited spoken language (*parlato recitato*). Based on his research, we can claim that some of the privileged forms in historical pragmatics are literary works, theater pieces, religious scriptures, and speech transcripts. Thus, we examine the advantages and disadvantages of the aforementioned corpora and we aim to determine if they are suitable to be used in historical pragmatics. The research shows that it is impossible to find a completely adequate corpus because none of them reflect the spoken language in all of its characteristics and they approach it only partially.

Key words: historical pragmatics; corpora; sources; the "bad data" problem; spoken language

Adresa autorice
Author's address

Ana Lalić
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
ana.lalic@ff.unsa.ba